

**La traducció catalana de Terenci Àfer com a font d'informació lèxica
en el *DECat* de Joan Coromines**

DOLORS CONDOM
Institut Jaume Vicens Vives de Girona

Entre les nombroses fonts d'informació lèxica que Joan Coromines adueix en el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana (DECat)*, cal fer esment de les traduccions d'obres literàries, ja siguin aquelles en què el mateix Coromines ha intervingut, com ara la traducció de les comèdies de Terenci Àfer¹ o la de l'obra *Vikramórvaçi* de Kalidassa,² o bé aquelles versions degudes a escriptors i traductors de vàlua reconeguda, com pot ésser Carles Riba en la seva *Odissea* del 1919 i en la seva traducció de *Die Leute von Seldwyla* de Gottfried Keller,³ o Marçal Olivari, el "savi amic", traductor de Plaute.⁴

Podríem remuntar-nos a temps més llunyans i citar també l'ús de les versions de traductors humanístics, com, entre d'altres, Antoni Canals, Ferran Valentí o Antoni Genebreda, o també l'anònim traductor de Virgili,⁵ la versió catalana dels *Gesta comitum Barcinonensium* o la traducció de la *Commedia* de Dante, que devem a Andreu Febrer.⁶

En algunes ocasions Coromines no es fia massa de la tasca traductora d'alguns escriptors i en fa una valoració negativa. És el cas del poeta i

¹ Quatre volums de la Col·lecció de la Fundació Bernat Metge (F.B.M.), edició i traducció de Pere Coromines completada per Joan Coromines, Barcelona, 1936-1960.

² *DECat*, vol. V, p. 58b s.v. *llamp*; i vol. II, p. 658b, en comentar l'adj. *cèlic*. La versió fou iniciada per Pere Coromines, Mallorca, 1970.

³ Vegeu *DECat*, vol. III, p. 658b, s.v. *espluga*; i vol. IX, p. 211a, nota 8, a *vèrtex* (*vòrtex*). Per a la traducció de l'alemany, vegeu III, 424b, s.v. *errar*.

⁴ Vegeu *DECat*, vol. I, p. 480a, s.v. *atuell*.

⁵ Segle XV. S'hi fa referència a *DECat*, vol. VIII, p. 470a, s.v. *teula*. El ll. *culmina* de l'Ègloga I, 82, de Virgili és traduït per *teulada*, talment com fa Miquel Dolç en l'edició de la F.B.M. (P. Virgili Maró, *Bucòliques*, Barcelona, 1956, p. 126).

⁶ Per a la referència dels *Gesta Comitum Barcinonensium* (s. XIII), vegeu *DECat*, vol. VIII, p. 578b, s.v. *tronya*.

llatinista Llorenç Riber, a qui qualifica de «flac imitador humanista»⁷ i de qui, a propòsit de la traducció del mot *curculio* (Virgili, *Geòrg.* I, 186) per *corcoll*, diu que «a penes mereix el nom d'escriptor i la seva obra és sempre recusable com a font d'informació lèxica o gramatical».⁸ Són paraules dures, certament, i evidencien un probable ressentiment i animadversió personal. Amb tot, el *DECat* recull algun terme de l'escriptor mallorquí, com és el cas de l'adjectiu *ceruli*, que només emprà Llorenç Riber, per a traslladar el *caeruleus* de les *Geòrgiques* virgilianes.⁹

El fet que Pere i Joan Coromines tinguessin cura de l'edició de les comèdies de Terenci dins la Col·lecció de la Fundació Bernat Metge (F.B.M.), entre 1936 i 1960, ha propiciat, sens dubte, que el comediògraf llatí i les seves obres tinguin en el *DECat* una presència notòria en l'aportació de dades per a l'estudi de la història de determinats mots i expressions fraseològiques.¹⁰

L'ambient en què es desenvolupaven les comèdies terencianes exigia l'ús d'un llenguatge familiar, planer i natural, un *sermo familiaris*, que, com afirma Hofmann,¹¹ reflectís el to social distingit del cenacle dels Escipions, enfront del to popular predominant en Plaute. En aquest sentit, Terenci ja va merèixer les lloances de Ciceró i d'Horaci i la consideració de *puri sermonis amator* per part de Juli Cèsar. No obstant això, Terenci, en alguns passatges, no pot sostreure's a algunes concessions al llenguatge vulgar i més o menys afectiu, i a l'ús d'alguns termes rars i poc o gens arrelats en el cabal del lèxic llatí. No ens ha d'estranyar, doncs, que algunes formes lèxiques del text llatí no trobessin de vegades, en el seu trasllat al català, les correspondències més escaients o del tot equivalents.

Així, en més d'una ocasió, les versions d'alguns mots i expressions que els traductors Pere i Joan Coromines proposaven no obtingueren la

⁷ *DECat*, vol. IV, p. 895b, a propòsit del mot *juguesca*.

⁸ Vegeu *DECat*, vol. II, p. 93b, nota 4. Llorenç Riber va traduir en endecasíl·labs catalans l'obra completa de Virgili, avui inclosa en el volum de les seves *Obres completes*, vol. I, Barcelona, 1949.

⁹ *DECat*, vol. II, p. 658a, nota 1, s.v. *cel*. Vegeu també *AICM*, vol. III, p. 133.

¹⁰ Les comèdies de Terenci són sis, distribuïdes en quatre volums: en el primer, *Andria* i *Heautontimorumenos* (El botxí de si mateix); en el segon, *Eunuchus* (L'Eanuc); en el tercer, *Phormio* (Formió), i en el quart *Heccyra* (La sogra) i *Adelphoe* (Els germans).

¹¹ Johan B. Hofmann, *Lateinische Umgangssprache*, traduït per Joan Coromines: *El Latín familiar*, Madrid, 1958, p. 4.

total aprovació de Carles Riba, en el seu exercici de revisor molt curós de la Col·lecció de la F.B.M.¹²

L'objectiu del present treball és oferir i avaluar algunes d'aquestes solucions lexicals particulars, tot posant atenció en les cites i passatges de Terenci, que constitueixen una aportació i una font d'informació molt estimables dins el *DECat*. Partint, doncs, d'aquesta consideració, i sense pretendre d'oferir el resultat d'una recerca exhaustiva, he destriat uns quants referents lèxics, entorn dels quals centraré la meua exposició.

Selecció i estudi d'alguns mots

matelot de cuina (coquí)

En la traducció del vers 776 de l'*Eunuc* crida l'atenció l'ús de *matelots de cuina* per a traslladar el mot llatí *furum*, posat en boca del militar Trasó: «¿on és el centurió Sanga amb el seu batalló de *matelots de cuina*?» (ll. *ubi centuriost Sanga et manipulus furum?*). El *DECat*, vol. V, p. 540a, fa ressaltar l'ús de *matelot de cuina* com a equivalent del francès *marmiton* i del castellà *pinche de cocina*, i ofereix com a únic exemple el de Pere Coromines en l'esmentada versió de la F.B.M.¹³

Quan en el *DECat*, vol. II, p. 912a, s'estudia la vida i l'ambient de *coquí*, possible derivat mig-savi del ll. *coquus* «cuiner», es fa referència novament al vers 776 de la comèdia esmentada i es posa de manifest que els cuiners i llurs «regatxos» tenien en l'Antiguitat fama de lladres (*fures*); d'ací el *manipulus furum* del text terencià i la traducció «batalló de matelots de cuina».

Després de fer al·lusió al comentari que el gramàtic Donat (s. IV) fa amb aquestes paraules: *manipulos furum coci discipulos putant dici*, Coromines afegeix algunes consideracions interessants sobre la tradició grecolatina, fundada en la vida social, civil i militar i en el llenguatge col·loquial.¹⁴

¹² El poeta i hel·lenista Carles Riba fou un dels homes clau dins la Fundació Bernat Metge. Hi col·laborà com a professor de la càtedra de grec, com a traductor excel·lent, com a director i com a revisor de les edicions.

¹³ Joan Coromines fa al·lusió a «l'explicació semàntica de Bosch de la Trinxeria (*Bu. Assoc. Exc. Cat.*, XII, 232)», en què, partint del significat «gec de mariner», «gec del mosso d'hostal», s'arriba a «criat que es cuida de les cavalcadures i estables». Bosch de la Trinxeria —diu Coromines— ignorava que el francès *matelot* significava primerament «company, camarada».

¹⁴ Sobre *coquí*, vegeu també Joan Coromines, «D'alguns aspectes desatesos en l'estudi del llatí vulgar», *Els Marges*, 15 (1979), pp. 17-18.

munyir

En el llarg i aprofundit estudi que Coromines fa sobre el verb *munyir* (vol. V, pp. 843-847), en referir-se al significat que aquest verb pot tenir de «pendre els diners», «extorquir els recursos d'algú» (*DECat*, p. 846a), indica que es tracta d'un ús pecuniari tan antic com la més antiga literatura llatina; addueix la frase *emunxi argento senes* que figura en la comèdia *Formiò* (vers 682); fa una al·lusió directa a la seva traducció de la F.B.M. i afirma que va decidir-se per traduir-ho per «munyir els diners als vells», en constatar que l'important comentarista terencià Guglielmino ho tradueix per el verb *smungere*, equivalent a «levare l'umore, il vigore».

A Coromines –segons diu– li ha semblat més escaient la traducció del llatí *emungere* per «munyir» que no pas emprar «afaitar-los-en» o «esmocar-los-eis», que, al seu entendre, també haurien estat possibles, donat el parlar semi-murriesc dels esclaus que intervenen en la comèdia.¹⁵ Amb aquest ús pecuniari de «munyir» que Joan Coromines fa en la seva versió del *Formiò* de l'any 1958 es fa renéixer una accepció del verb que *AlcM* documenta en el quatrecentista Turmeda: «cové que lo rei *munya* la llur gran bossa».

sòmies, somnis, somies (sòmines)

L'any 1974 Joan Coromines va escriure una carta a Josep Pla a propòsit de l'ús que aquest feia o havia fet de *sòmies* en l'expressió «aquest home és un *sòmies*», modificat en altres ocasions per un *sòmines* espuri. Després d'aquesta referència epistolar, es fa constar en el *DECat*, vol. VIII, p. 71a, que *sòmies* ja és una supervivència del llatí vulgar, i s'hi recullen els mots amb què un esclau adulador s'exclama en la comèdia *Adelphoe* (Els germans) en el vers 395: *Tu [...] nisi sapientia es: ille, somnium!*, que Coromines tradueix: «Tu [...] ets de seny fet i pastat, ell és un *sòmies*! Coromines afegeix que en qualsevol diccionari llatí es poden trobar diverses cites de l'ús que Plaute i Terenci fan de la frase el·líptica *somnia!*, que bons llatinistes –diu– tradueixen «réveries, chanson!», «tu

¹⁵ El verb llatí *emungere* significava, pròpiament, «mocar», «netejar el nas» i en la llengua argòtica «despullar», «netejar»; vegi's A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine*, Paris, 1979.

rêves!» Assenyala una presència anàloga en *Phormio*, III, 2,9, en *Adelphoe*, II, 1, 50, i també en Ciceró, *De natura deorum*, I, 16.

L'exemple de *Phormio* correspon, de fet, al vers 494: *uerum hercle hoc est. somnium!* («per Hèrcules, que és veritat. Somies!»); el d'*Adelphoe* és el vers 395, abans esmentat, i el de Ciceró és *delirantium somnia* («somnia de gent que delira»).¹⁶

Als termes *sòmies* i *somies* que trobem en la traducció de les dues comèdies esmentades, cal afegir una nova traducció de l'expressió el·líptica *somnium!*, precisament, en les mateixes comèdies, però en passatges diferents; a *Phormio*, vers 874: *somnium! utine haec ignoraret suom patrem?* («somnia!: com és possible que ella desconegués el seu propi pare?»); a *Adelphoe*, vers 204: *de argento, somnium!: mox cras redi* («pel que fa als diners: somnia!: Aviat, torna demà...»).

Amb aquests exemples –els dos últims no figuren en el *DECat*– veiem que el traductor Coromines resol el ll. *somnium!* de tres maneres diferents: *sòmies*, *somies* i *somnia*.¹⁷

trencador

Coromines fa ressaltar en el *DECat*, vol. VIII, p. 763, l'aplicació topogràfica del vocable *trencador*, que no figura en altres diccionaris i que es pot emprar amb el sentit de bifurcació, en què molts diuen «trecall». Creu que està molt estès així en les comarques pròximes a Barcelona, i en té nota ja de l'any 1923. Addueix un exemple de Molins de Rei: «Quan sigueu al *trencador* de la Palma, agafeu cap a...». Defensa aquest ús en la llengua literària i oficial i ho justifica amb el testimoni de la traducció de la F.B.M. amb les paraules següents: «En la trad. Coromines de l'*Eunuc* de Terenci, *deuorticulum* (vers 635), girat “*trencador*”, amb l'aprovació del censor Carles Riba».¹⁸

El text de Terenci –que no és recollit en el *DECat*– és aquest: *ubi ad ipsum ueni deuorticulum, constiti* («quan sóc al *trencador*, m'aturo»).

virosta

¹⁶ Donem la traducció de la F.B.M.: Ciceró, *La naturalesa dels déus*, vol. I, a cura de Joan Manuel del Pozo, Barcelona, 1988.

¹⁷ Vegeu una referència a *somnium* i *somines* en Joan Bastardas, *Substantius usats en sentit figurat com a qualificatius de persona*, Barcelona, 2000, pp. 12, 15 i ss.

¹⁸ En la nota 12 ja ens hem referit a l'important paper que Carles Riba va tenir en la F.B.M.

En el *DECat*, vol. IX, p. 311b, llegim: «En la trad. F.B.M. de les obres de Terenci (*Formiò*, si ho recordo bé o *Hautontimorúmenos*), Coromines va posar en boca d'un esclau la frase el·líptica *poca virosta* "hi ha poc menjar, això dona poc de si"».

Cal advertir que la referència correcta correspon a la comèdia *Àndria* i no a cap de les dues obres esmentades ja amb certa reserva.¹⁹ En efecte, en el vers 360 de la traducció d'aquesta comèdia és on cal situar el mot *virosta*: «Hum, poca *virosta*; ell, malhumorat; de sobte, bodes...» (*Hem paullulum obsoni; ipsus tristis; de improviso nuptiae...*).

Per a traduir el terme llatí *obsonium* (*opsonium*), que significava pròpiament «provisions, viandes, compra de provisions» i que tenia un ús gairebé limitat a la comèdia i a la sàtira, Pere Coromines acudí al mot català *virosta*, 'fullaraca', d'etimologia poc clara i que podria ésser, com es diu en el *DECat*, una deformació de *brosta* 'fullaraca, conjunt de brotets'. En aquest sentit el trobem a Prudenci Bertrana, *Herois*, 77 (1920): «els tronquets i les pelies, la virosta i la sorra eren nets ... per l'aigua dels núvols».²⁰

Si, com hem vist, el mot llatí *obsonium* tenia un ús bastant restringit, també *virosta* és avui un mot gairebé relegat, però és bo que el seu ús en una traducció de la primera meitat del segle XX en vulgui donar encara testimoniatge i en reflecteixi el seu caràcter més o menys afectiu, especialment, en l'expressió *poca virosta*.

xerric

En l'estudi del mot *xerric* (vol. IX, p. 515a, s.v. *xerrar*) trobem citat el vers 862 de *Formiò*, que diu així: *puer ad me occurrit Mida*. La referència a *xerric* es fa tenint en compte el seu sentit personal de «noiet a qui es fan fer feinctes, missatges, etc.». Coromines afirma que és l'excel·lent terme català de sempre que evita l'horripilant castellanisme «botones» i els anglesats «grum» o «patge». Cita exemples del Baró de Maldà, de Pous i Massaveu i de Pere Coromines, tot fent observar que *xerric* és el mot que triava el seu pare per traduir el llatí *puer* = «mosset

¹⁹ El traductor d'*Àndria*, en el vol. I de la F.B.M. és Pere Coromines. Hi va tenir la col·laboració dels seu fill Joan i de la seva filla Hortènsia (vegeu p. xxxv de la «Introducció»).

²⁰ En el diccionari *AlcM* s'hi recullen diverses accepcions del mot *virosta* i hi figura la frase «haver-hi poca virosta», localitzada en el Vallès i el Penedès, amb el sentit de 'haver-hi poc repacte, poca cosa comestible o útil'.

esclau», «vailet» de Terenci. No obstant això, en la traducció del vers abans esmentat llegim: «se m'acosta corrent el vailet Mida». No hi figura, doncs, el mot *xerric*, com era d'esperar. Joan Coromines ho justifica amb aquest aclariment: «li ho canviàrem en *vailet*».

adés

L'adverbi *adés*, que és emprat especialment en la llengua antiga i que expressa la idea de temps molt pròxima al present, té dedicades en el *DECat* sis pàgines (vol. I, pp. 44-50). La incertesa de la seva etimologia fa que Coromines aprofundeixi i s'allargui en l'estudi dels usos i dels diferents sentits del mot i presenti algunes combinacions suggerides com a ètims: *ad ipsum*, *ad id ipsum (tempus)*, *ad densum (ad-dessum)*, (*iam tempus*) *adesse*, etc.

Després d'assenyalar les dificultats, sobretot fonètiques, de les etimologies proposades, el nostre lingüista es permet –amb totes les reserves que calguin– d'apropar-se al verb llatí *adesse* en el seu ús de temps pròxim a l'actual (p. 49a). Recorda algun passatge de Lucreci en què se'ns parla dels temps imminents, els *saecula proxima*, *iam tempus adesse*, i, per a refermar l'ús freqüent d'*adesse* per a nocions de temps pròxim a l'actual, recorre al text llatí dels «autors més llegits»: *quae omnia adesse atque impendere uidentur* (Ciceró, *Ad Quint.*, 14); *nondum adesse fatalem horam* (paraules de Neró, quan se li acostava la fi, Suetoni, *Nero*, 49); *uesper adest!* (com exclamava amb joia Catul, LXII, 1); un altre, en l'*Àndria*, I, 1, de Terenci, es plany, dient: *prope adest cum alieno more uiuendum est mihi*; també hi ha un exemple de Titus Livi: *aderat iudicio dies*.

D'aquests textos volem subratllar el de Terenci, que correspon al vers 152 d'*Àndria*, i que Pere Coromines, en el vol. I de la F.B.M., tradueix així: “Aviat hauré de viure a la manera dels altres”.²¹

heus! - ei!

En el vol. IV, p. 790 del *DECat* trobem reproduït un passatge de l'*Eunuc* terencià (v. 102) amb unes paraules de l'esclau Parmenó, en les quals hi ha la interjecció *heus!*: *Egon? Optume. Verum heus tu, hac lege tibi meam adstringo fidem: quae uera audiui taceo et contineo optume; sin*

²¹ Sobre l'adverbi *adés*, vegeu també Joan Coromines, *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, 1974, p. 265.

falsum ... continuo palam 'st. Aquest text no va acompanyat de la traducció de la F.B.M., que és la següent: «qui, jo? Perfectament, però *ei*, tu, jo dono la meva paraula amb una condició: si sento el que és veritat, m'ho callo i ho retinc molt bé, però allò que és fals ... de seguida ho faig córrer». Coromines assenyala que *uerum heus* és traduït per Sargeaunt “but, I say...” i per Marouzeau “mais holà toi...”. Observem que no hi ha cap al·lusió ni justificació de la seva traducció “però *ei*...”; amb tot, remarca que la interjecció llatina *heus* va passar al català amb *s* o sense. Cal dir, però, que en el vol. III, p. 231a, s.v. *eh*, s'indica un ús de l'exclamació *heu!* semblant a *ei*.²²

En l'estudi de la interjecció *heus* resulta interessant de seguir en el *DECat* la reflexió que s'hi ofereix entorn de la llengua oral, especialment la vulgar i col·loquial, de la qual donen mostres Plaute i Terenci, en fer parlar –diu Coromines– llurs esclaus i llurs xicots de casa bona, educats per l'esclau pedagog o vigilant.

Expressions fraseològiques

a trenc d'alba (entre dos llustres)

Entre les formes *llostre* i *llustre*, en l'accepció relativa a la claror crepuscular, Coromines (*DECat*, vol. V, p. 312a) prefereix la segona, pròpia del català central, i que de jove net –diu– se li féu familiar. Justifica, així, que en la traducció del vers 841 de la comèdia *Adelphoe* li sortís gairebé espontàniament «demà amb els primers llustres» (ll. *cras cum primo luci*). Aquesta traducció no agradà a Carles Riba, el qual, abans de la publicació de l'obra, li va escriure al marge la següent observació: «Ni Fabra ni Alc.-Moll abonen aquesta frase, que sona estrany». Coromines diu que ell no ho trobava així, però que «per deferència al venerat mestre vaig canviar-ho en *demà a trenc d'alba*».²³

a soles

Carles Riba, en revisar la traducció de l'*Hecyra* (La sogra), va manifestar algun escrúpol sobre l'ús de l'expressió *a soles*: «Au, vés-lo a trobar *a*

²² Per a l'ús de *heus* en els comediògrafs llatins, veg. J.B. Hofmann, ob. cit., pp. 17, 59.

²³ Joan Coromines reconeix sovint els mèrits i l'autoritat de Carles Riba, de qui, entre altres lloances, diu que és «talent únic en l'art d'ensenyar refinadament tot allò que diu el text».

soles» en la frase corresponent al vers 557 i que són paraules de la matrona Mirrina: *abi, solu' solum conueni*. Malgrat l'escrúpol ribià, veiem que Coromines va mantenir l'expressió en la seva versió de la F.B.M.; ell considera que *a soles*, en el sentit de «sense més testimonis», és ben admissible en la llengua escrita, per més que no hagi estat registrat —diu— en el *DFab*.²⁴

En el mateix article del diccionari, amb l'entrada *sol-sola* (vol. VIII, pp. 22-26), s'estudia extensament la locució *sol-i-vern*, que «constitueix un petit, obscur i curiós problema». Labèrnia considera aquesta locució equivalent a «enterament sol», amb un sentit molt semblant al que en dona *AlcM* s.v. *vern*, *verna*: «completament sol i abandonat dels altres». Coromines retreu que la major part dels diccionaris s'abstenen fins i tot de recollir dita locució. Si hi fem ara referència és perquè en la p. 26a de l'article sorgeix un comentari entorn de l'hàpax *soluertiator*, paraula sense altre exemple en la literatura llatina, i amb la qual podria tenir alguna relació l'expressió *sol-i-vern*, tot tenint en compte la forma llatina *solus* (dat. sing. *solī*).²⁵

Deixant de banda altres exemples, volem destacar el que, de manera expressa, s'atribueix a Terenci: *sola soli narrabat*. Coromines no n'assenyala la localització, però cal acceptar que correspon al vers 350 de l'*Hecyra*, que ell mateix tradueix en l'edició de la F.B.M. de la manera següent: «stant *a soles* cuitarà a contar-li...».²⁶ Aquest és, doncs, un altre testimoni de l'ús de l'expressió *a soles* en la traducció de Terenci, expressió, que —com hem vist— no agradava gaire al mestre Carles Riba.

agafar el trapau (agafar els trastets)

En l'apartat dedicat al mot *trapau*, dins l'article *trapa* (vol. VIII, p. 717a) es posa en relleu l'expressió *agafa el trapau* en el sentit de «cuita a anar-te'n». S'esmenta l'ús que Coromines en fa, per escrit, en imitar el llenguatge mig-argòtic d'un esclau romà en la traducció de Terenci: «només em restaria *agafar el trapau* i anar-me'n de casa». La locució tradueix el verb, en el seu ús vulgar, *excutare* en l'original llatí de la comèdia *Formiō*, v. 586 (*ut me excutiam atque egediar domo, id restat*).

²⁴ *DECat* vol. VIII, p. 20b, s.v. *sol-sola*.

²⁵ L'hàpax *soluertiator* es troba en el *Testamentum Porcelli* (ms. ss. XI-XII), dins l'edició de F. Bücheler, *Petronii Satirae et liber Priapeorum*, Berolini, 1882. N'hi ha una edició anterior del 1860.

²⁶ En lloc de *narrabat* hi ha el futur *narrabit*.

No sense sorpresa, constatem que hi ha desacord entre les paraules del *DECat* i el text de la traducció de la Bernat Metge: en comptes d'*agafar el trapau* hi trobem *agafar els trastets*.

No podem entrar ara en esbrinar la causa d'aquesta modificació, però no ens ha passat desapercebuda aquesta observació del mateix Coromines: "aquí *agafar el trapau* es troba més aviat en el sentit d'*agafar els trastets*".²⁷

fer passar per l'ombra

En el diccionari *AlcM*, s.v. *ombra*, llegim que la locució *fer passar per l'ombra* significa «fer un negoci procurant que un altre que hi té dret no se n'adoni i en romangui exclòs». En el *DECat* (vol. VI, p. 59a) hi trobem el sentit d'«enganyar» o més exactament «ensibornar», «entabonar». L'únic referent el constitueix la traducció de Pere Coromines del vers 885 de *Formiò*: «aquesta és l'ocasió de *fer passar els vells per l'ombra*» (ll. *summa eludendi ocasiost mihi nunc senes*).

Una vegada més constatem que hi ha desacord entre la traducció que ens dona el diccionari i la de la F.B.M. (Terenci, *Comèdies*, III, p. 76): «aquesta és ara la millor ocasió de jugar-los-en una als vells»; aquesta versió és, sens dubte, més ajustada a la literalitat. Cal advertir que la primera traducció amb la locució *fer passar per l'ombra*, correspon a la versió revisada per Joan Coromines del ms. del seu pare, segons consta en la nota 2, p. 61, del *DECat*, s.v. *ombra*.

li faci de bo

En la nota 5 de la pàgina 14 del *DECat* (vol. II), a propòsit dels usos fraseològics de l'adjectiu *bo*, i, concretament, en l'expressió *fer de bo*, hi ha el comentari següent: «Pere Coromines havia escrit *que el faci de bo* en la Notícia Preliminar de l'*Eunuc* de Terenci, i Carles Riba s'excedí segurament (com de vegades feia) en corregir-li-ho *que li faci de bo*».

Aquestes paraules fan al·lusió al contingut de la darrera escena de la comèdia esmentada i al comentari corresponent que Coromines en fa en la Introducció, p. 25, del vol. II de la F.B.M. Reproduïm el text en qüestió

²⁷ En Susana Rodríguez-Vida, *Diccionari temàtic de modismes*, Barcelona, 1997, no hi figura *agafar el trapau*, sinó *agafar els trepants* (també hi trobem *agafar els trastets*, p. 65, núm. 1232).

amb l'esmena de Carles Ribà: «demana a Gnató que *li faci de bo* amb els germans Fèdria i Quèrea».

¿per quins cinc (set) sous?

En el diccionari *AlcM* (vol. X, p. 40, s.v. *sou*) se cita la locució *¿per quins cinc sous?*, amb el significat de demanar, de manera emfàtica, «per quina causa o raó», en referència a una cosa rara, irregular o injustificada.²⁸

S'hi afegeixen altres locucions amb la presència també del nombre *cinc*. En una, però, hi ha el nombre *set*: «bona nit *set* sous!», que es diu a Mallorca per a indicar que «s'ha acabat, no hi ha res a fer». D'altra banda, Coromines, en parlar (*DECat*, vol. VII, p. 868b) de la presència freqüent del nombre *set* en la nostra fraseologia, cita la locució *¿per quins set sous?* Més endavant es refereix (p. 870a) a la traducció del *Formiò*, tot precisant que ell i el seu pare van preferir escriure *set* i no *cinc*, en traduir el vers 418 d'aquesta obra «i un altre c. al v. 300».²⁹

Observem amb estranyesa que en la traducció del pare i fill Coromines del vers 418 no hi figura la locució esmentada; així, el llatí *quam ob rem?* apareix amb una formulació literal: «¿per quina raó?». Pel que fa al vers ca. 300, hem comprovat que es tracta de les paraules de l'esclau Geta del vers 298: *qua ratione inopem potiu' ducebat domum?*, «¿per quins *cinc* sous havia de preferir dur a casa una dona pobre?»

Ens preguntem: ¿per què en la traducció del primer vers s'ha preferit el *uerbum de uerbo* i en la del segon s'ha emprat la locució amb el nombre *cinc* i no amb el *set*, que és el que defensaven els traductors? És molt probable que, en realitzar-se la revisió estatutària de la F.B.M., el censor faria valer la seva preferència i es produiria un canvi, sense que els traductors se n'assabentessin. N'hem vist altres exemples per l'estil!

²⁸ Segons *AlcM*, l'expressió ve d'un ús medieval, que condemnava a pagar «cinc sous» aquella persona que donava a un consell no demanat o que es ficava allà on no el demanaven. Coromines, tenint en compte aquesta explicació, adverteix que accepta la possibilitat que dir «set sous» - en comptes de «cinc» - sigui una forma de magnificar o sobrepujar l'estranyesa, suposant una multa de set sous en lloc de cinc.

²⁹ Avui sembla més freqüent l'ús de *set sous*. Pere Gimferrer en la trad. de *La Chartreuse de Parme*, empra la construcció popular «¿per quins set sous?», per a traslladar el francès «a quoi bon?» (Vegeu X. Pericay, F. Toutain, *El malentès del Noucentisme*, Barcelona, 1996, p. 292). Vegeu també Susana Rodríguez-Vida, ob. cit., p. 795, núm. 4505.

És evident que amb aquesta breu enumeració de mots i expressions fraseològiques no hem pretès oferir en el present treball un estudi sistemàtic i aprofundit de les aportacions de la traducció de Terenci en el *DECat*; hem volgut, però, deixar constància amb aquests exemples terencians de l'interès que tenen i poden tenir les traduccions de textos llatins al català com a font d'informació lèxica en un diccionari, que, com el de Joan Coromines, s'endinsa tan pregonament i amb tant de rigor en l'estudi de la vida i l'ambient dels nostres mots.³⁰

³⁰ Constatem que Coromines no ha aprofitat alguns mots i expressions de la seva traducció, que per la seva singularitat i pel seu ús podien constituir un important testimoni informatiu. Ens referim, per exemple, a mots com *albixeres*, avui gairebé caigut en oblit i que trobem en la trad. d'*Àndria*, v. 430; *canalla*, trad. de *canis*, com a terme injuriós en l'*Eunuc*, v. 803; *espuatar*, mot predilecte de Pere Coromines, en la trad. d'*Heaut.*, v. 528, i d'*Àndria*, v. 72; interjeccions com *renoi!* (*Formió*, v. 791) o *vejam!* (*Hecyra*, v. 315); o expressions fraseològiques com *fer ribota* (*Heaut.*, v. 207), *a sol batent* (*Adelphoe*, v. 849), *de cop i volta* (*Heaut.*, v. 24) o *venir a tomb* (*Adelphoe*, v. 81), etc.